

AMBIENT GRAMATICAL A BARCELONA DURANT EL SEGLE XV

DISCURS LLEGIT EL DIA 17 D'OCTUBRE DE 1971

A LA

REIAL ACADÈMIA DE BONES LLETRES

EN LA SOLEMNE RECEPCIÓ DEL

DR. JOSEP M. CASAS HOMS

I CONTESTACIÓ DE L'ACADÈMIC NUMERARI

DR. JOSEP VIVES GATELL

BARCELONA

1971

AMBIENT GRAMATICAL A BARCELONA DURANT EL SEGLE XV

DISCURS LLEGIT EL DIA 17 D'OCTUBRE DE 1971

A LA

REIAL ACADÈMIA DE BONES LLETRES

EN LA SOLEMNE RECEPCIÓ DEL

DR. JOSEP M. CASAS HOMS

I CONTESTACIÓ DE L'ACADÈMIC NUMERARI

DR. JOSEP VIVES GATELL

BARCELONA

1971

Dipòsit legal: B. 35.049 - 1971

GRÀFIQUES MARINA, S. A. - PASSEIG DE CARLES I, 149 - BARCELONA-18

**AMBIENT GRAMATICAL A BARCELONA
DURANT EL SEGLE XV**

EXCEL·LENTÍSSIM SENYOR,
SENYORS ACADÈMICS, SENYORES, SENYORS:

Sovintment les circumstàncies de la vida m'han acostat a les persones i a les coses de la vostra honorable Corporació, i en totes les ocasions d'acostament o veïnatge, com en els actes públics als quals em fou llegut d'assistir, he trobat indefectiblement goig i profit espiritual. Per aquesta raó els he cercat moltes de vegades, mai, però, ni m'havia arribat a la ment ni passat per la imaginació que fos possible d'ésser integrat en tan estimable cercle.

Després de llargues dècades d'existència no desproveïdes de profundes mutacions vitals, de vicissituds inesperades, pròsperes o malaurades, ha d'ésser que penètra molt cor endins, si una novetat acapara l'esperit, i tot el complex humà se sent ensems estimulat i contorbat. És el que em passa ara, a mi, en adonar-me que sóc enaltit en dignitat immerescudament, només per dignació vostra, senyors acadèmics. Estic encorregut, perquè, si m'oferiu una cadira al costat vostre no teniu, és lògic, per únic intent que jo hi reposi, i que l'obligada, l'esperada correspondència per part meva, no es redueixi més que a la paraula gràcies, que ara us adreço. De totes maneres, a aquesta paraula en vies de debilitació social, voldria infondre, en la present escaïença, tota la prestància originària, tota la noblesa de què la contemplo investida per haver constituït la primera manifestació oral de l'home, la primera paraula que aquest hagué de pronunciar quan se sentí íntegrament xop de l'esperit, de l'alè divinal, infós pel Creador. Gràcies, moltes gràcies! En ella implícitament està inclòs el meu propòsit de satisfer, mentre pugui, el principal intent vostre.

M'heu assenyalat el lloc que successivament han ocupat quatre persones recordades, admirades i estimades: Mossèn Gaietà Soler, autor de la *Vida de Nostre Senyor Jesucrist* tan rellegida a la meua llar, i predecessor meu en hispalenses investigacions; el Dr. Gumersind Alabart majestàtic en les seves aparicions per la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans; l'infatigable investigador vilanoví Dr. Sebastià Puig i Puig, i darrerament el Professor Josep M.ª Millàs i Vallicrosa — de qui encara percebo la tebior al respatller — amb el qual naturalment, havia establert més constant relació. El definiria verament, exactament, amb dues paraules categòriques: amic i mestre. Una amistat iniciada als topants de la Universitat, quan hom es complagué a intercanviar anècdotes i coneixements al retorn de la meua experiència africana, principalment els que caldria qualificar de folklòrics, que eren els que m'havia escaigut de recollir de viva veu entre els nadius del Garb i que ell benignament corregia abans que la impremta els posés a l'abast del públic.

Després coincidírem, per bé que en llocs enfrontats, a les aules de la Universitat Central. Jo hi havia de cursar les disciplines indispensables per a l'obtenció del doctorat, una de les quals ell, ja catedràtic, explicava. Mestre, doncs, i mestre respectat, encara que no em guanyés de dies, perquè havia nascut a Santa Coloma de Farners el 29 de novembre del 1897. Però una abrivada jovenívola l'havia empès cap a la conquesta de llocs eminents en la docència. Mestre, encara que sense deixar d'ésser company. Anant i venint de la Biblioteca nacional cap on fèiem via l'un al costat del l'altre les confidències amicals no sempre eren ofegades pel comentari sobre les doctrines científiques medievals que els còdexs i pergamins encloïen. Les descobertes que ell obtenia en aquest estudi era natural que l'entusiasmessin. Em feia participar del seu entusiasme, i li plaïa que li transcrivís documents llatins, exercici per a mi doblement profitós, com sigui que podia experimentar una progressió en tasca tan agradable. D'aleshores ençà vaig ésser testimoni del constant desenvolupament d'aquella vida activíssima, que no solament elevava l'ensenyament i la investigació a uns nivells altíssims, sinó que obria sendera perquè el poguessin seguir o imitar tants de joves talents com ara ens són

prou coneguts, alguns dels quals honoren aquesta Corporació i la hispànica docència.

Entre la múltiple i valuosa producció del meu predecessor, es fa difícil d'escollir mostres separades que l'exemplifiquin davant els ulls i la ment dels estudiosos i encuriosits. Particular preferència tenen per mi l'*Assaig d'història de les idees físiques i matemàtiques a la Catalunya medieval*, obra guardonada amb el Premi Patxot l'any 1934, integrada en la sèrie monogràfica dels Estudis Universitaris catalans, 1931. També esmentaria *La poesia sagrada hebraico-espanyola*, 1941; *Las traducciones orientales en los manuscritos de la Biblioteca catedral de Toledo*, obtentora del Premio Franco de 1941; els *Estudios sobre Azarquiel*, i *Las tablas astronómicas del rey Pedro el Ceremonioso*, primera edición crítica de los textos hebraico, catalán y latino con estudio y notas, 1962. La majoria de les publicacions de l'il·lustre Catedràtic porten la garantia del Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Era Conseller, Director de l'«Escuela de Estudios Hebraicos» i «Jefe de la Sección del Seminario Filológico Cardenal Cisneros» d'aquella entitat. Pertanyia així mateix a gran nombre d'acadèmies, escoles i societats científiques nacionals i estrangeres; prengué part activa en infinitat de Congressos, ocupant en molts d'ells llocs de representació; dirigí i col·laborà en revistes especialitzades. A més a més, fins molt avançada la seva vida — que s'extinguí el 27 de setembre del 1970 fa poc més de dotze mesos — l'esperit docent que hem esmentat, s'exterioritzà en una activitat divulgadora a diferents nivells. La totalitat de l'obra, honors aconseguits i actuacions del Professor Millàs fou estudiada i amplemment exposada pels acadèmics senyors Romano i Vernet.¹

1. DAVID ROMANO y JUAN VERNET. *José María Millàs Vallicrosa*. «Anuario de Estudios medievales» 4. Barcelona, 1967.

L'ORIGEN REMOT DE LA GRAMÀTICA

En voler realitzar l'intent o propòsit d'establir la situació de la consciència gramatical a Barcelona, a Catalunya, o dels estudis que la popularitzen dintre d'uns límits cronològics, es fa difícil de prescindir absolutament d'historiar l'evolució de la gramàtica com a disciplina, i fins i tot del llenguatge, si no del llenguatge conversacional, tècnicament potser millor, de la llengua. És clar que cal admetre i partir del fet del llenguatge.

Ara no ens interessa de determinar, establir o acceptar un origen científic del fenomen — l'evolució del crit, la civilització de Neanderthal, les experiències de Psamètic en voler escatir si era més antic el frigi que l'egipci —, la satisfacció nostra en té prou amb admetre que la primera paraula articulada per l'home volia significar com hem dit el concepte «gràcies», adreçada al Creador que li infongué l'esperit, i que quan després d'haver posat nom a les coses que tenia al seu abast, s'acodormí per voluntat divina i es desvetllà al costat d'una formosa companya que li respongué com li agraiïa que la tractés de bella i amable. En aquella transcendental escaïença cal establir l'origen de la llengua conversacional.

L'home, a mesura que perfeccionava l'ús de la paraula, s'afecionava a parlar, i hi trobava un al·licient comparable al que frueix en xiular o en cantussejar. Arribà a conformar l'art de la paraula, i a aconseguir que els altres homes sentissin complaença a escoltar-lo i s'estimulessin a imitar-lo.

Per una banda en aquest civil certamen podem col·locar l'origen de la poesia popular, transmesa, fins quan es tractava de poemes llarguíssims, per tradició oral, enfortida per la repe-

tició de les narracions en llocs i circumstàncies assenyalades, que atraurien la presència i l'atenció de masses populars.

D'altra banda, dins l'esfera de la civilització grega, que tant havia d'influir en la nostra, a l'àgora l'home parla per tal de resoldre els seus compromisos, d'acudir a les necessitats tant particulars com en relació amb els altres, i aquestes relacions es compliquen amb la necessitat d'haver de parlar a molts conjuntament en forma entenedora o bé alternativament per tal d'exposar i resoldre afers públics o particulars. És l'ocasió d'incoar una batalla contra el localisme, contra el dialecte, a favor d'una llengua convencional de la major extensió possible. Es fa patent, així mateix, la conveniència d'imitar els qui parlen més atractivament, amb major exactitud, amb més convincent profunditat.

Edat d'or dels filòsofs i dels rêtors. Era lògic que, en l'estudi del pensament, del raciocini, que volem manifestar externament, hom dediqués acurada atenció als elements de què ens servim, analitzats com a tals signes externs. Amb el predomini entre aquests de la paraula parlada, pels poetes potser primerament que pels oradors, hom passà a dedicar atenció a aquesta paraula, i aleshores trobaren necessari origen la retòrica i la filosofia. I en preocupar-se per les manifestacions de fenòmens amb elles relacionades, els grans talents hellènics tingueren ocasió d'estudiar la llengua; la relació entre paraules i coses, entre els sons i llur designació. Al principi de la llengua escrita, com que les obres estaven destinades a ésser recitades en veu alta fins per qui no n'era l'autor, és comprensible que hom a més a més de la paraula tingués esment de la naturalesa de les síl·labes i dels senyals que les componien, les lletres, en grec 'grammata'. La part més simplificada de l'anàlisi podia originar l'etimologia de l'estudi parcial primer, total després. Els filòsofs com a tals desconegueren la veritable natura de l'art gramatical, del seu llenguatge tècnic; més aviat li atorgaven un caràcter pràctic. Plató distingeix entre noms i sons, als quals atribueix les qualificacions de vocals, mudes, líquides i 's'.

Una altra significació filosòfica versa sobre l'essència del llenguatge: si és cosa natural «fusei» o convencional «nomo, zesei». Els estoics, donen a la investigació filosòfica una

direcció més empírica o formalística. La lògica no es mou del camp de l'especulació. Els sofistes preparen la teoria de les formes de la qual remotament prové la gramàtica actual.

Encara que no separaren la llengua de la dialèctica, els estoics donaren gran impuls a aquests estudis: la veu és dividida en bestial i humana; aquesta, aire articulat amb finalitat de fer-se comprendre, pot ésser reduïda a 24 sons, lletres o *grammata*. S'insinuen successivament els conceptes elementals integrants d'un Art, grau intermedi entre una experiència pràctica o «*empeiria*» i el coneixement plenament científic o «*fronesis*». De l'ambientació de la Gramàtica en el món cultural d'aquesta època, en dóna idea l'anècdota del sofista Hípias, que Ciceró ens conta. Diu que aquell saberut estrofolari, tenint quasi tota la Grècia per auditori a Olímpia, amb ocasió d'uns solemnes Jocs, es vanava de no ignorar cap cosa continguda en les arts del món; no solament les arts liberals: la geometria, la música, el coneixement de les lletres i dels poetes, i també tot allò que hom tracta de la naturalesa de les coses, dels costums dels homes i dels negocis públics, sinó que s'havia confeccionat amb les pròpies mans l'anell, el vestit, el calçat que portava.²

En un segon període, la llengua com a instrument d'expressió oral o escrit, no acaba de perdre el caràcter dialèctic de les oracions i fins d'algunes alteracions morfològiques dels mots. Per això la gran distinció entre anomalia i analogia, segons el criteri de l'escola que estudiava la llengua. La primera veia la diversitat i variació de les paraules; la segona confrontava fenòmens iguals. A Alexandria, gran centre cultural, els literats, els filòlegs, centraven llur activitat en l'edició de textos, la qual només podia establir-se computant fenòmens iguals o similars. Una i altra posen els fonaments de la Gramàtica actual. L'acreciment de l'art gramatical i la progressiva independització de les disciplines de les quals fou servidora, la converteixen en un estadi preparatori dels estudis propis. El llenguatge, fins l'oratori que en exercir-se ha d'aconseguir els

2. M. T. CICERÓ. *De Oratore*, III, 32.

llocs més elevats i els màxims honors, comença les primeres manipulacions al taller del gramàtic.

Vivint el món hellènic en aquesta circumstància, Roma, el Laci agrest i agressor, s'hi posa en immediat contacte, i el poeta, el crític Horaci, podrà escriure que la Grècia vençuda dominà el seu ferotge vencedor i el féu participant de les seves experiències.³ Els generals romans en llurs incursions per territoris de civilització més refinada s'emportaven no solament objectes d'art o de valor material i esclaus ben dotats d'aptituds per a ésser aplicats a treballs mecànics, sinó que també admetien o exigien subjectes de categoria literària, l'esclau Livi Andrònic, primer, i més tard, segles passats, l'ostatge Polibi. I no s'aturaven aquí, sinó que arrabassaven biblioteques senceres, que transportaven a llurs vil·les com un extraordinari adornament. En elles podien submergir-se, abstractre's del món, esperits de curiositat inexhaurible, tal com li passava a Cató quan visitava la biblioteca que Lucullus havia portat de l'Orient, segons Marc Tulli ens refereix.⁴

Ja a les acaballes del segle II a. C. l'ambaixador Crates de Mallos, representant del rei de Pèrgam i mestre de gramàtica, com que s'havia trencat una cama, hagué de restar uns quants mesos a la ciutat de Roma, fins a refer-se; mentrestant es dedicà a l'ensenyament de la seva disciplina. Immediats deixebles seus foren Aelius Stilus Praeconinus i Servius Claudius, i, per mediació del primer d'aquests, ho foren M. Terenci Varró i M. Tulli Ciceró. Per aquelles dates alternen ja les formes adjectives «gramàtic» amb «gramàtica»; aquest darrer mot, al córrer del temps va perdent valor de qualificació per adquirir-lo substantiu. Es una paraula erudita, grega, i el primer tractadista llatí M. Fabi Quintilià anomena l'art amb aquesta forma adjectiva grega «grammatice», per bé que ell mateix fa observar que els qui traduïen el mot en llatí solitament l'anomenaven «litteratura».⁵ Segles més tard, a la inversa, seran anomenats «grammatica» per antonomàsia els coneixements

3. HORACI, *Art poètica*, v. 156.

4. M. T. CICERÓ, *De finibus bonorum et malorum*, III, 2.

5. M. FABI QUINTILIÀ, *Institutio Oratoria*, II, 1, 4.

lingüístics dels lletrats i el baix llatí que empraven en llurs escriptures.⁶

Per Quintilià, com havia estat per Ciceró, la màxima finalitat del seu ensenyament era la formació de l'orador, el *vir bonus dicendi peritus*, com si diguéssim una bona persona ben parlera, per això després que el futur candidat als més alts exercicis públics a què podia aspirar el ciutadà, superava els ensenyaments gramaticals, era adoctrinat amb tots els secrets de la Retòrica i de l'Oratòria. És ben clar que per a aconseguir els cimals de l'honorificència ciutadana, hom no pot prescindir de pujar pels graons gramaticals. Però s'escau no rarament que els qui tenen la missió d'illuminar-los, de fer-los vistents — que són els gramàtics — a voltes, enduts per l'entusiasme o per la gosadia, a voltes perquè troben l'ofici poc honorífic, arrossegats per l'embranchida que no saben frenar, envaeixen també els trams de la Retòrica, que no els estaven reservats, sense posar esment en el profit o el fracàs que se'n pot seguir. Contraris efectes quant a la causa, es poden originar en la deixadesa dels retòrics que no segueixen estrictament les vies de llur mestratge. El ciutadà barceloní, tractadista de gramàtica i de retòrica, Lluís d'Averçó, en la seva acostumada pràctica de definir conceptes escaridament, parsimoniosament, expressa que Gramàtica és art de bon parlar, mentre que la Retòrica ho és de bell parlar.⁷ Segons Quintilià la feina pròpia dels gramàtics té doble vertent: l'art de ben parlar i l'explicació dels autors.⁸

6. E. R. CURTIUS. *Literatura europea y Edad Media latina*. México-Buenos Aires, 1955, vol. I, p. 48.

7. J. M. CASAS. *El «Torcimany» de Ll. d'Averçó* Barcelona, 1956. I, p. 242: «gramàtica ha principal sguard a les diccions e oracions, e ha consecutiu sguard a las sentencias... retorica... considera en las paraulas de l'hom ornament... o principalment las sentèncias...».

8. QUINTILIÀ. *I. Oratòria*, I, 9, 1.

ELS TEXTOS GRAMATICALS

Aquests dos temes havien constituït els dos primers capítols de l'obra d'un retòric de principis de s. I. a. de Jesucrist, Dionís el Traci. L'estructuració del seu llibre és la d'un tractat gramatical independent, amb divisió i nomenclatura pròpies, que seran imitats o tinguts en compte en la redacció de les gramàtiques llatines posteriors, traduïnt, naturalment les expressions tècniques gregues encara que no totes les possibles. Ens fan pensar en aquest llibre ja les gramàtiques més arcaïques. N'esmentarem dues, que són les que aconseguiren major influència a la nostra terra: la d'Elí Donat (c. 355) i la de Priscia de Cesarea (491-518).

La contribució de Donat a l'ensenyament de la Gramàtica és doble. Primerament i principalment amb la seva obreta introductòria *De partibus orationis. Ars minor*; després amb l'*Ars grammatica* pròpiament dita. La més difosa era la primera, les cèlebres *Partes* o *Parts* per antonomàsia, que els alumnes s'aprenien de memòria, tant les preguntes com les respostes, a la manera com nosaltres ens apreníem el Catecisme. Sortit el noi de l'escola de l'ensenyament primari: llegir, escriure i comptar, passant al domini del gramàtic, ingressava, per dir-ho així, al segon ensenyament.

L'obra gramatical divulgada de Priscia, l'anomenem *Institutionum grammaticarum libri XVIII*. D'aquests divuit llibres, els setze primers, d'un contingut analògic i, en major proporció, morfològic, rebien el nom de *Priscia major*; els dos darrers, el de *Priscia menor*. En aquests hom tractava de «la construcció, és a dir, de l'ordinació de les parts de l'oració

entre elles». Era, doncs, un desenvolupament de les normes sintàctiques.

Donat, d'origen romà, assolí una gran difusió. No manca- ren comentaristes, com Servi Honorat, i deixà el nom a un tractat gramatical romànic, el *Donatz Proençal*, que es difon- gué pel Sud de França i per terres germàniques, però que o no arribà a la nostra o no li fou possible de superar les *Razós de trobar* escrites per Ramon Vidal de Besalú, el primer llibre, cronològicament parlant, que per tal de desenvolupar un tema gramatical és escrit en llengua romànica.

El títol de la gramàtica de Ramon Vidal, substituït de ve- gades pel de *Regles de trobar*, és conseqüència de la finalitat concreta que l'havia inspirada: il·lustrar tècnicament els ver- sificadors en llengua vulgar. Aquest exemple seria seguit per diferents gramàtics o retòrics, com — per citar-ne un parell — Berenguer de Noia, Jofre de Foixà. Llurs obres, i les d'altres, integren el valuós tresor de peces úniques encloses dins el manuscrit 239 de la Biblioteca de Catalunya. Ara en fem es- ment per tal com la seva conservació — no exclusivament per haver-se realitzat a un establiment cultural barceloní —, és ben expressiva quant a la perduració d'un ambient cultural gramatical, que encara es manifestava vivent dins el segle xv. Textos especialitzats i selectes com eren, havien de constituir la complaença d'una selecció social.

LA GRAMÀTICA A CATALUNYA

La cultura gramatical catalana s'inicia de fet i s'expandeix paral·lelament amb la reconquesta. Primerament, és d'entendre, s'acull a l'asil dels monestirs que hom funda en contrades més o menys pacificades, principalment al de Ripoll, on foren conservats molts i dels millors testimonis del progrés en forma de venerables manuscrits. Amb el temps, a les escoles monesterials, no sempre dedicades exclusivament als monjos, s'afegiren les catedralícies i les ciutadanes, tant comunals com particulars. Francesc Eiximenis al *Dotzè del Cristià* escriu: «Ha ordenat la santa mare Sgleia, segons que appar in .V. Decretalium, titulo De Magistris, que cascuna sgleia cathedral haja mestres qui ensenyen a aquells qui volran appendre Gramàtica o altra facultat que ligen». Està comprovat que aquestes disposicions per regla general eren acatades. Respecte de Barcelona tenim bona confirmació.⁹ Per influència d'elles eren establertes les escoles de les viles, que trobem testificades en els capítols que dediquen a l'Edat Mitjana totes les històries dels centres de població catalans, a voltes no pas de primera importància.¹⁰

Habitualment les classes eren confiades a un mestre de

9. J. M. MADURELL MARIMON, *Las Escuelas de la Seo de Barcelona* (Notas para su historia). «Hispania Sacra», I, 1948. — J. VIVES, *La protección particular de los estudios en la Barcelona del siglo xv*. «Pensamiento». Madrid, 1959.

10. Per escollir-ne algunes, citarem només: A. DURÁN SANPERE y F. GÓMEZ GARRNET, *Las Escuelas de Gramática en Cervera*. Bol. de la R. Academia de B. Letras de Barcelona, XVII, 1944. — F. PUIGJANER, *Historia de Valls, Valls*, 1881, p. 57. — SEGURA, *Historia de Igualada*, etc.

gramàtica que sovint, i era especial mèrit, exhibia el títol de batxiller en arts; però a manca d'aquests titulars, les escoles també eren sollicitades i obtingudes per metges o altres persones que hom jutjava capacitades. És un recurs que també veiem aplicat els nostres dies, en què els especialistes presumeixen de perfeccionadors i modernitzadors, quan la creació de centres supera la promoció dels docents.

Comprenia l'ensenyament gramatical tres fases: Les Parts, que s'havien d'aprendre de memòria; la Lliçó, amb l'explicació del mestre, i el Proverbi, pràctica de traducció o interpretació. Un temps, la base de l'ensenyament era la Filosofia, la Dialèctica especialment; però se separaren les tendències que preferien l'una a l'altra. A París predominà la subjecció o predicament per la Dialèctica; a Orleans, la Gramàtica independent. D'aquesta relació o dissociació es ressenten les obres que havien de servir de text o de base a les explicacions del professor.

Dividint els llibres en categories, podríem distingir entre els de grau primer i els de grau superior. Aquells s'havien d'aprendre «de cor» car contenien els elements morfològics de coneixença indispensable, reduïts sovint a recursos mnemotècnics: declinacions, conjugacions, alguns vocabularis, les més usuals regles. La teòrica més extensa era continguda dins les gramàtiques pròpiament dites, que fins tot el segle XV semblaven quasi còpies o comentaris de les antigues. Com que aquests llibres eren extensos, cars i difícilment assequibles, calia pensar en edicions més populars, que mereixien el distintiu de *Thesaurus pauperum*, &.

Testimoni i exemplar notable d'aquests llibres dedicats a l'ensenyament primari, tan rars a les actuals biblioteques, constitueixen els manuscrits 46 i 47 del catàleg dels procedents del Monestir de Ripoll, conservats a l'Arxiu de la Corona d'Aragó. En ells es contenen algunes versions de la gramàtica que degué redactar a mitjans del segle IX el monjo benedictí francès Usuard, indubtablement amb la primària finalitat de plantejar l'inicial coneixement del llatí: declinacions i conjugacions amb agrupaments de noms pertanyents a cadascuna. A la publicació que en férem a les «Analecta Montserratensia» vol. X, dedicat al nostre malaguanyat amic el Cardenal Alba-

reda, la titularem *Una gramàtica inèdita d'Usuard*. L'autor dubtà d'encapçalar-la amb el mot grec *Isagoge* o amb l'equivalent llatí *Artis grammaticae introductiones*.

* * *

Aconseguiren major difusió popular a Catalunya, durant l'època medieval, a més dels esmentats Donat i Priscià, el comentarista d'aquest, Pere Helie; el *Catholicon* de Joan de Balbis; el *Graecismus*, d'Ebrard de Béthune; l'imprescindible *Doctrinale*, d'Alexandre de Villadei, els versos del qual preocuparen els alumnes de diverses nacions encara ben entrat el segle XVI.

Havia obtingut atenció dels filòlegs ja des de l'època clàssica l'estudi i ensenyament del lèxic. Amb el decurs del temps es formà una tradició que prengué dos camins diferents al principi, però que tornaren a ajuntar-se, amb el temps; els glossaris i els diccionaris. D'aquests foren importantíssims els de Papias i Hugució, però tan voluminosos que només figuraven a les biblioteque episcopals o monesterials i hom no els trobava tan freqüentment a les biblioteques particulars. En tot cas a les de bibliògrafs importants com Pere Miquel Carbonell.¹¹ Es feia necessari reduir-los o compondre lèxics que els suplissin en allò que era possible. Resten bastants d'aquests reculls, a la preparació per a la publicació d'alguns dels quals hem tingut el goig de treballar. No podem deixar de fer notar ací, que mereix esment especial per l'antiguitat, l'extensió i el contingut d'expressions catalanes, el manuscrit 70 de l'Arxiu de la Catedral de Barcelona, la publicació del qual tenim preparada.

Esmentar aquests vocabularis, ens fa pensar en la preocupació, encara que no estaven escrits amb aquestes finalitats, que ja a l'Edat Mitjana devien tenir els mestres pel bilingüisme.

11. Consta que Bartomeu Sastre, llibreter, ven a Pere Miquel Carbonell per 10 florins, mitjançant corredor públic, un llibre appellat *Ugucius sive Derivador...* e après en la darrera carta del dit llibre hi ha continuada certa obra titulada *Libellus de dubio accentu compositus ab Hugutione*. MADURELL-RUBÓ. *Documentos*, p. 26.

A les cobertes de molts còdexs compostos en aquelles anyades trobem exercicis pendolístics en la llengua vulgar, traducció d'exemples, conjugacions en llatí i català. El comentari manuscrit d'un vers del *Doctrinal* explica com el mestre usa la llengua materna en l'aclariment d'un passatge obscur. El vers fa: «Atque legens pueris laica lingua reserabit», i l'explicació: «exponens clericulis materna loquela manifestabit» i continua al vers següent: «així la qüestió aclarida en llengua materna es farà comprensible del tot als nois».¹²

Aquesta norma pedagògica no es troba aplicada dins el text en cap de les edicions del *Doctrinal* que hem pogut veure. Es comprèn: l'autor — els editors després — en l'amplitud, en la multiplicitat lingüística dels deixebles als quals anava destinat el llibre, i no podien particularitzar. Però, com que la dificultat de la matèria, acrescudia per ésser aquesta exposada en vers, requeria l'esmentat aclariment, tant en la composició dels manuscrits com en la de les impressions primeres, es féu corrent que entre vers i vers l'amanuense o l'impressor deixessin un espai, que cada mestre omplia amb personals comentaris. És aquí, quan són manuscrits, que de vegades surt una penyora de llengua materna, talment com una bombolla vivificant la quieta, esmorteïda llisor de la superfície. Però no passa d'això, per regla general.

12. És el vers novè, que nosaltres treiem de l'edició barcelonina de l'any 1495. Significa: «El lector o professor ho farà patent als estudiants amb la llengua vulgar».

LA GRAMÀTICA TRADICIONAL

Als últims anys del segle XIV i durant tot el segle XV, l'ambient gramatical a Catalunya es fa perceptible de moltes, diverses i no sempre tranquil·les maneres. Per una banda es mantenia la continuïtat tècnica, reforçada amb no interrompudes edicions noves dels mestres tradicionalment autoritzats o d'autors nous que en aquells buscaven llur font d'inspiració. Però, perduda l'exclusivitat, la inqüestionable finalitat del llatí com a tema, als llibres van brollant adesiara paraules, locucions, i fins regles en llengua vulgar.

Testimoni valedor n'és aquell llibret, tresor de la biblioteca de l'Acadèmia, que anomenem *Gramàtica de Mates*, aquell llibret que tant d'enrenou va promoure perquè, sense pretendre-ho, es confessa més vell del que els entesos afirmen que realment és. Particularment, a nosaltres, sempre ens queda el rau-rau de no acabar de deixar-nos convèncer, observant que la plana en què hi ha la data de 1468 (M.CCCC.LXVIII) és tipogràficament correcta i perquè la tendència d'aquell temps, sobretot entre els mercaders de llibres, més que a presumir de ranciòr, i avui no passa altrament, es dirigia a fer ressortir la novetat. A juí nostre queda del tot descartada una errata fruit de mala intenció... Presentment, com en l'altra ocasió en què estudiàrem internament el llibre,¹³ no ens volem entretenir en l'aspecte extern de l'obra. Gent entesa ja n'han parlat més

13. J. M. CASAS HOMS. *Sobre la Gramàtica de Mates*. «Bol. de la R. Acadèmia de B. Letras», XXIII-2.º 1950.

que suficientment.¹⁴ Potser nosaltres ara fariem ressaltar la urgència que sembla informar la composició: hom tenia pressa, feia falta a les escoles, o l'impressor tenia el temps comptat, li calia partir com més aviat pogués de Barcelona. De fet és un llibre mal corregit.

Sabem que l'autor — l'autor acceptat — del llibre era ciutadà barceloní. El trobem esmentat l'any 1424 com a Batxiller en Arts, en un pergamí que és el primer document que dóna fe de Bartomeu Mates; en coneixem de posteriors. Un altre de 1431 ja fa constar que era mestre de les Escoles barcelonines. Ignorem la data exacta de la seva defunció, deduïm, però, que hagué d'esdevenir-se abans o al principi de 1463, com sigui que un document d'aquesta data, en esmentar en Mates, diu que «fou» mestre de les escoles de Barcelona. De consegüent ja no n'era, segurament per haver traspassat.¹⁵ Així, doncs, la publicació de l'obra va ésser realitzada quan ja no hi podia intervenir personalment el qui consta com a autor.

Explicitament la vida de Mates ara no ens interessa, sinó la seva obra com a exponent de la cultura i tendència gramatical del temps en què fou preparada o projectada. L'original que serví per a la impressió del llibret presumiblement degué ésser l'exemplar de la càtedra, difícil de posseir, si no de consultar, però hom preveia que amb la «meravellosa art de Joan Gherlinc» podia aconseguir-se que fos llibre de text, ja que la quantitat que sortiria de les premses el faria fàcilment assequible als alumnes, per nombrosos que fossin.

Algun capítol comença amb la paraula «Lliçó» (lectio), com indicadora de la variació d'un tema del programa. A la lectura de la qüestió, feta de segur per un auxiliar o deixeble avançat, devia seguir l'exposició magistral en què, seguint la moda, cada afirmació o tesi, anava autoritzada amb cites dels gramàtics famosos. En el cas del nostre llibre fa pensar que es

14. J. M. MADURELL MARIMON y J. RUBIÓ BALAGUER. *Documentos para la Historia de la imprenta y la librería en Barcelona*. Obra indispensable de consulta en aquesta qüestió i altres de similars. L'argument de més pes contra l'autenticitat de la data que figura al llibre, fóra sens dubte si realment l'any 1468 Pere Joan Matoses encara no era *Christi minister presbiterque*, puix assevera el colofó de l'obra que ho era quan corregí l'original.

15. Veg. J. SOLER I PALET, «Butlletí de l'Acadèmia», VIII-1945, p. 38.

tracta d'un text universitari o d'ensenyament superior, la brevetat de la introducció i de certs capítols, que es donen per sabuts, com és ara el de les preposicions; no les enumera, només especifica alguns casos d'aplicació. Cal no oblidar — hom ho adverteix al títol i al colofó — que el llibre té per finalitat de compondre en llatí amb subjecció a les regles gramaticals, les oracions teòricament proposades en vulgar. En repetides circumstàncies, per explicar-les fa veure que és del mateix *romancium* o *vulgare*, que parteix. Es dedueixen detalls gramaticals de la llengua vulgar. Observem que a les ocasions en què fa aplicació pràctica de les regles, després de l'exemple català no diu «es tradueix així», sinó «cal posar-ho (en llatí) així». Aquests exemples catalans que serveixen de norma a les traduccions llatines, passen de cent, quantitat notable en un volum de 118 pàgines. Alguns són francament inintelligibles, ni val l'auxili del llatí, que a nosaltres ens sembla que quasi sempre és l'origen de la frase. No hi manquen, però, expressions paremiològiques: «Lengues de duas bocas se concorden a vegades», «La ànima damnada nit e jorn és turmentada» (pàg. 108). En fer comparacions de conjunt, trobem, per exemple, que la idea del mestre va sempre acompanyada de la de batre els escolars: «Lo mestre batedor dels escolans, ve» (pàg. 63); «Lo mestre batent los dexeables, la verga tremola» (110); «Vaig batre los dexeables» (118) deplorable sistema pedagògic.¹⁶ La catalanitat de l'autor brolla fins en frases o locucions que pretenen ésser llatines: «per consequens, pro tanto, rex Catalanorum, Nos Alfonsus Dei gratia rex Aragonum...». En algunes escaïences podríem admetre una tàcita interpretació de gramàtica catalana: conjugació, pàg. 37; participis, p. 50...

Ignorades les addicions i correccions que Pere Matoses hagués pogut fer a l'edició del llibre que nosaltres seguim,¹⁷ i que consten al colofó, hem d'admetre que l'autor era home docte, i no solament en disciplina gramatical llatina; coneixia la grega (p. 35), igualment la Filosofia. Alludeix a la lògica

16. Confirmat per nombrosa y variada ilustració explicatiya de la forma com era aplicat.

17. És l'edició facsímil comentada por R. Miquel i Planas, editada per la nostra Acadèmia l'any 1930. No hem pogut veure l'edició de 1495, citada por RUBÍ, *Documentos*, p. 77. HAEBLER. *Bibl.* 4095.

(p. 91), formula un sillogisme complet seguint les normes escolars quan exposa el cas vocatiu; exposició tota amarada de doctrina filosòfica. Remarquem, però, que no alludeix a la Retòrica. Ni solament en cita la paraula; només retreient la doctrina d'un autor cita els *colores rhetorici*. Les figures «llicencioses improprietats usades i admeses», que o poden ésser de locució o de construcció. En aquesta ocasió, com habitualment, barreja morfologia i sintaxi, i acusa un cert desordre, motivat segurament per exigències àuliques circumstancials.

L'autor, que explica la major part dels temes exterioritzant l'opinió personal amb l'ús constant de la primera persona, decidit a subjectar-se a la moda, sembla que busqui en tot moment ocasió de retreure l'autoritat o l'opinió dels grans mestres coneguts en el seu temps i de retop la pròpia sapiència. Obté el primer lloc, Priscià, autoritat màxima; es pot assegurar que no hi ha paràgraf en què no surti el seu nom. Pere Helie, comentador priscianenc el (*commentator* per antonomàsia) aconsegueix brillantment el lloc segon amb una quarentena de citacions; després, Joan de Janua o de Balbis amb el seu *Catholicon*; després el «Magister Alexander» (de Villadei) amb el conegut *Doctrinale*; també el «Derivator» o Derivaire, significant Hugució o Isidor, amb les obres lèxiques respectives; el *Grecisme* d'Ebrard de Béthune; uns «doctores» inominats. És digne d'esment que, potser per ésser considerat poc important o elevat quant a la doctrina, ja que no per menyspreu, el celebèrrim Donat només surt tres vegades, i també per aquest estil Beda. Són citats «alguns», «n'hi ha», etc. Una vegada esmenta la *Glossa*.

Entre els autors no gramàtics cita més que ningú Virgili (un exemple el treu de l'*Eneida*); menys vegades, Plaute (*Amphitruo*), Terenci, Plató, Sòcrates (escrit *Sortes*), Ciceró, Horaci, Beda, Boeci (*De Consolatione*), el *Gènesi*, l'Evangeli, el Psalmita, Sant Pau, Caper poeta (seria el gramàtic del segle II), «quidam poeta», etc.

Noms propis: Marcus Tullius, Petrus, Johannes, Apoloni, Maria, Petrus Barranus, Petrus Arnaldus, Raymundus.

Entre els noms de lloc trobem repetit unes deu vegades el de Barcelona, transcrit Barcinona o Barcynona. I a més del d'aquesta ciutat, com a llocs d'estudis, Avinyó i Atenes. Sempre

ostenta València afegit l'adjectiu *vetus*. Tres cops Montserrat, Sant Cugat, Tarragona, Perpinyà, Balaguer, Saragossa, Sant Joan (?), Tortosa, Lleida, Roma, Tolosa, Castella, Aragó, el Rin, el Llobregat (*Lupricatum*, forma intermèdia en la dissimilació de *Rubricatum*), etc. Trobem estrany que no aparegui el nom de Girona, de significació cultural molt més important que altres ciutats o llocs anomenats al text.

Si comparem la doctrina d'aquest llibret amb el contingut d'altres grans còdexs gramaticals de l'antigor ens haurem de convèncer que la *Gramàtica de Mates* ha d'ésser alienada entre els darrers testimonis medievals ostentadors de l'evolució en la disciplina del llenguatge, sotmesa als elàstics cànon de la tradició, no independitzats dels procediments escolàstics, en tot el sentit d'aquesta paraula. Prescindint dels errors i poca claredat expressiva en la redacció, efecte a juí nostre sempre de la precipitació amb què fou compost el llibre, s'hi nota aquella confusió conceptual de què els mestres de l'època no saben despullar-se. Produeixen obres nodrides de comentaris, i cal convenir que les doctrines pròpies també els ho exigeixen.

Penyora de la mínima preocupació estilística de nombrosos escriptors de gramàtica coetanis, són els tractats intitolats *Notabilia*, per la raó que tots els paràgrafs començaven amb els mots *Nota quod*. Aquest costum, així com el verb *notare* aplicat en temps personals, és així mateix comprovable en alguns indrets del nostre llibre. És cert que aquesta mena de gramàtiques, les hem trobat poc divulgades a la nostra terra, mentre són correntment trobadores en altres països; però el nostre autor les podia conèixer i fins posseir. Ja hem vist que en retreure opinions alienes, a voltes usa formes inconcretas: «són molts els qui asseguren», «n'hi ha que diuen», «d'altres», «certs autors manifesten», etc.

Calia precaucionar-se contra les possibles acusacions de deficiència i, posats en trànsit de mancança, pecar per carta de més. I no calia evitar que un possible crític se n'adonés. Nogensmenys era rutinari en pròlegs i colofons de fer l'advertiment, que hom maldava per abreujar i per extirpar els acostumats processos dilatadors que només eren aptes

per a engrandir els llibres i minvar-ne la comprensió. Després haurem de parlar d'un cas extraordinari, en què l'intent d'abreviació confessat per l'autor, es fa difícil de creure, com sigui que la redacció resulta dilatada i plena fins a sobreixir d'exemplificacions o de cites.

Aquesta és la causa que en moltes obres de l'època, com indubtablement en el llibre nostre, hom observi segurs trencaments d'iliació, repeticions innecessàries, inesperades referències. Totes aquestes anomalies trobaven remei en la paraula del mestre. Es pot dir que en certa manera les necessitava, eren una clara justificació. Els qui professaven tenint per text la *Gramàtica de Mates*, trobaven no rara ocasió d'exercitar llur sagacitat, llur capacitat de suplència. Era una condició del temps; l'ambient de l'auditori es pot dir que ho esperava, perquè ho necessitava. La dignitat de l'assignatura, cal no oblidar-ho, havia superat l'estadi d'utilització de la memòria exclusivament; les ensenyances havien augmentat de grau: no eren fàcilment assequibles.

MOVIMENT RENOVADOR

Quan iniciada la tercera dècada del segle XIV a la Provença prenia força i embranzida un moviment literari que era una reacció juvenívola pretenent influir en la producció poètica en llengua vulgar, a les terres catalanes aconseguí gran acceptació. El nou corrent procedia de Tolosa, afamat centre d'ensenyaments, reconegut fins per la cançó popular:

A la vila de Tolosa
n'hi ha tres estudiants
que segueixen els estudis.
per a ser-ne capellans.

La llengua vulgar allí era el provençal, i com sigui que en aquesta llengua era en la que escrivien aleshores els poetes, els catalans i tot, lògicament, a la nostra terra, on trobem les aficions literàries compartides per totes les classes socials, havia de preocupar la nova tendència. En el seu afany de proselitisme, el Consistori tolosenc integrat per set mantenidors, que patrocinava el moviment, convoca un certamen entre els poetes del món; doncs, els primers jocs florals, ja que el premi inicial acordat a la poesia més excellent era una violeta.

Un noble català, Dalmau de Rocabertí, demanà informacions o aclariments sobre la nova escola al tractadista Joan de Castellnou, versificador provençal probablement col·laborador d'aquells mantenidors. Fruit d'aquestes relacions ens queda el *Compendi de la coneixença dels vicis en els dictats del Gai saber* i el *Glosari al Doctrinal de trobar* que el poeta Ramon de

Cornet l'any 1341 havia adreçat a l'infant Pere.¹⁸ Els reis mateixos s'interessaren per la Gaia ciència: Joan I, Martí l'Humà i Ferran d'Antequera. El rei Joan instituí la Festa a Barcelona, i nomenà mantenidors per al primer any a Jaume March, cavaller, i a Lluís d'Averçó, ciutadà barceloní. Tots dos eren autors d'obres especialitzades, entre elles els dos diccionaris de rims més perfectes que coneixem, per l'època, a tot Europa. A nosaltres ara ens interessa més especialment l'obra de Ll. d'Averçó, titulada *Torcimany*,¹⁹ perquè presenta major amplitud i és més provadora al nostre objecte. El seu fonament és retòric; concretament, exposar les normes doctrinals del Consistori de Tolosa, les *Lleis d'amor* i *Flors del Gai Saber*, promulgades pels mantenidors contigudes en uns còdexs prosaics, poètics o mixtos. Averçó, abans de reproduir traduïdes les regles tolosenques, de vegades pràcticament al peu de la lletra, fa precedir el conjunt teoritzador, és a dir, el *Torcimany*, d'un pròleg en què exposa la finalitat que el va guiar, que ell defineix així: «la instrucció dels no entesos en la gaia ciència de trobar». Els qui vulguin arribar a complida perfecció, cal que llegeixin, aprenguin i retenguin les matèries en el llibre contingudes. Aquest porta el nom de torcimany, perquè és el nom que sol ésser imposat a l'home declarador del llenguatge. Fa saber que no se serveix de la llengua dels trobadors — ja hem dit que era la provençal — per dues raons: perquè escriu en prosa i perquè, essent ell català, li podrien fer retret si no se servia del seu llenguatge natural. Demés, no volent-se donar glòria del contingut, confessa que no ha tret el llibre només del seu cap, per tal com, restret per insuficiència l'enteniment propi, no li bastaria. Així ho afirma Lluís d'Averçó, ciutadà barceloní d'honrada nissaga que, a més dels negocis particulars portà a bon terme els que li confiaren la ciutat, el mateix rei i el parlament general del Principat de Catalunya.

Ignorem que tingués formació universitària, però era pública la seva afecció per les lletres que, juntament amb l'honorabilitat, dedicació i eficàcia en els negocis particulars, li val-

18. J. M. CASAS HOMS. *Obres en prosa de Joan de Castellnou*. Fundació S. Vives Casajuana. Barcelona, 1969.

19. J. M. CASAS HOMS. *«Torcimany» de Lluís d'Averçó*. Consejo Superior de Investigaciones Científicas. 2 vols. Barcelona, 1956.

gué l'amistat de les persones més representatives i d'ésser elevat als càrrecs de major responsabilitat: comanador de navilis, conseller, ambaixador... Això amb tanta d'autoritat, que el rei Joan, a desgrat dels impediments que li retreuen el Governador general de Catalunya i altres oficials, el nomena batlle de la ciutat de Barcelona i imposa seriosament que li'n sigui donada possessió.

Ciudadà enfeinat en tasques de tanta importància, troba lleure per a compondre la primera Gramàtica catalana en català, prou extensa i comprensiva per a la finalitat d'esmenar i adoctrinar els futurs poetes que vulguin penetrar dins el jardí florit de la Retòrica amb humilitat i delit de perfeccionament. La Gramàtica i la Retòrica són dues matrones que entenen en mals de llenguatge i proporcionen remeis que els sanen. Averçó, que fonamentalment actua com a mestre de retòrica, entèn que a la força hom ha de començar estudiant la gramàtica. En el desenvolupament d'aquesta disciplina, ho confessa, ell s'ha valgut de les experiències d'altres autors, però en concret, fora de les *Leys d'amor* i de les *Flors del Gay saber*, codificades per Guillem Moliner, i del *Compendi* de Joan de Castellnou, només esmenta al llarg de tota l'obra una vegada el *Grecisme*, el Mestre de les propietats (Bartomeu Anglic), Robert Kildwarby i prou. Kildwarby, Arquebisbe de Cantorbery, que era comentarista de Priscià, el trobem citat en el tractat de les figures; però el mestratge priscianenc es descobreix ja només observant la disposició del pla: veu, lletra, dicció, oració.

Tot el text està impregnat d'una essència personal característica, però hom la percep més intensament en determinats capítols de la gramàtica, per exemple, els dedicats a l'abecedari o a l'accent. En ells se serveix d'illustracions gràfiques distintives. En tractar dels alfabetos de les diverses llengües copia els signes originals i, damunt o dessota, posa la transcripció dels noms de les lletres corresponents als abecedaris caldeu, hebreu, aràbic, grec i got, que qualifica de «vertader abecedari llatí». També acompanya amb il·lustracions figures les tres classes d'accent que estudia en els dos capítols dedicats a les «maneres d'accent».²⁰

20. «*Torcimany*», vol. I, pp. 49 i 64; vol. II, p. 200.

No sempre es conforma amb el parer aliè. Entès, però, que habitualment escull les doctrines que li semblen acceptables, és comprensible que trobi rarament ocasió d'haver d'observar que discrepa de la doctrina dels mestres. Això s'esdevé sempre, es comprèn, dintre el comentari d'un cas particular.

Penyora del nivell cultural barceloní de l'època, és l'acceptació de la teoria i la pràctica de la Gaia Ciència; però molt especialment n'és la temença que l'exposició que en farà sigui mal vista pel públic lector, si no la redacta en la llengua general, que és la catalana.²¹ Els inventaris testimonien que als catàlegs de les biblioteques particulars, fins a les de mitjana importància, figuraven tractats d'adoctrinament trobadoresc. Desapareguda llur utilitat en segles posteriors, s'anaren perdent els llibres. Tot amb tot, és a Barcelona, on se'n conserven més, alguns, per cert, exemplars únics, delit dels adeptes tolosencs actuals.

Curiosa circumstància és que precisament manqui a la ciutat comtal el magnífic exemplar del que anava component el ciutadà Averçó. El voluminós manuscrit del *Torcimany* reposa en l'actualitat a la Biblioteca de l'Escorial, on tinguérem el goig de veure'l, tocar-lo i estudiar-lo abans de fer-lo arribar imprès a les mans dels lletraferits. La diversa mida dels papers originals, la variada escriptura, la tinta variada, amb les supressions i afegiments, amb els blancs que no s'han omplert ni amb el transcurs de molt de temps, ens fan patent l'esperit incansable, insaciable d'un ciutadà il·lustrat, cobejós de divulgar unes coneixences que s'han posat de moda i que són un exponent elevat de cultura.

Característica de la gramàtica expositiva inclosa en el *Torcimany* és que en bona part constitueix una obra original d'Averçó. Ho és primordialment per la llengua que empra i estudia; ho és per l'ordinació que en molts capítols segueix, ho és també per la finalitat.

Tot plegat, en aquesta obra inacabada i inacabable, els elements que la integren, són penyora vàlida d'un nivell d'instrucció que senyorejaven entre gent de formació ben diversa i d'activitat en tota classe de professions. Els futurs poetes no eren

21. «*Torcimany*», vol. I, cap. VI, p. 17.

reclutats entre subjectes d'un estament determinat; la gramàtica i la Retòrica obrien el jardí de les delícies als amadors de la gentilesa, només pel fet d'ésser-ho, sense exigir-los altres drets d'entrada, i en la prestació de llurs atractius, de llur mestratge eren extremadament generoses, sense altra exigència que la subjecció als principis, a les lleis pròpies.

MOVIMENT NOVÍSSIM

Per aquell temps quatrecentista vivia també a Barcelona un ciutadà i jurisconsult que dedicava bona part del seu temps a esplais literaris. Pere M. Carbonell, que l'inclou entre els catalans il·lustres de la seva època, ens fa saber que Joan Ramon Ferrer havia cantat en un extens volum, en vers heroic llatí, la vida de la Sma. Verge, i en un altre poema d'estil semblant, els fets admirables de la vida de N. S. Jesucrist. Va posar en vers així mateix els *Aforismes* d'Hipòcrates i els *Comentaris* de Gal·liè, als quals n'afegí alguns de collita pròpia i els inclogué en un volum que abastava 8.500 versos. Compongué moltes poesies escampades en diversos vòlums, i en prosa, redactà un *Discurs* sobre la lloança de les ciències que resultà una obra extensíssima, disposada per ordre alfabètic, que s'intitulava *Camí del Dret canònic*. Carbonell termina la nota biogràfica manifestant que en llatí, de la mateixa manera que en vulgar, Ferrer escriví gran còpia d'epigrames, d'epístoles i de llibres en prosa o en vers tractant de qualsevulla art o disciplina. En aquesta relació trobem a faltar dues importants produccions de què precisament tenim constància: *Super legum digestorum*, dissertacions llatines sobre Dret romà, integrades al còdex 614 de la Biblioteca de Catalunya, que el 15 de març del 1448 dedicà al bellicós Arquebisbe de Tarragona D. Pedro de Urrea, el qual regentà aquella seu des del 1445 al 1489,²² i el *Tractat sobre els pronoms*, que ara molt especialment ens interessa, i que constitueix el manuscrit 70 de l'Arxiu de la Catedral bar-

22. Veg. Catàleg dels manuscrits de la Biblioteca Central de la Diputació. En la «*Guia*».

celonina. En el decurs de la seva obra Ferrer esmenta un *De tryumphorum regionum summario* que no ens ha estat possible d'identificar.

Poques dades biogràfiques ens escau d'afegir a les transcrites de P. M. Carbonell. A l'Arxiu de Protocols de Barcelona són custodiades cinc èpoques de pagament de diverses quantitats als jurats i prohoms del castell de Vilademager (La Llacuna) per un censal mort que havia heretat del seu pare, donzell que es deia Joan Ramon Ferrer.²³

Dins del manuscrit catedralici, font parcial també de clàries biogràfiques, l'autor escriu que l'enllestí essent d'edat molt avançada *provecta aetate*, car no li era avinent deseixir-se d'actuacions en causes judicials, de sessions d'aconsellament i de l'atenció a administrar la hisenda familiar, que el tenia ocupadíssim. L'edat, amb tot, ni arribant a *provecta*, no li impedia de seguir remenant molts llibres, com havia fet sempre i veurem en registrar els autors que fa aparèixer a les seves planes sense reserva.

Val la pena dedicar uns mots a l'aspecte extern del manuscrit, peça realment admirable, perquè essent el format de 220 per 155 mil·límetres, destaca per la seva desusada altura, puix té 794 folis de bon paper. És autògraf, escrit a dues tintes, amb lletra ben intel·ligible al cos del llibre, no tant a les notes o als amuntegaments de lletres en comentaris marginals, on ha d'extremar l'ús de les abreviatures. Vulgarment parlant podríem dir que l'autor no en té mai prou, d'exemplificar i de citar. No se n'està de notificar i repetir que tenia propòsit de no passar de 100 folis, però essent tantes i tan importants les qüestions que se li anaven oferint, no en tingué prou ni amb 1.500 planes.²⁴ El total de l'obra està dividit en

23. Dades facilitades per l'arxiver senyor J. M.ª Madurell i Marimon.

24. «Hec pauca commemorata sufficient, secus enim volumen intolerabile fecissemus, nam forte iam nimie magnus dicitur. In futurum, si sat mihi suppeditum fuerit, ologrammaton (id est totam completamque grammaticam, quippe cum ibi communis et elegans per regulas exceptiones et doctrinas et minutatim per verba exponitur) componemus, ut omnia minutatim per alphabetum exponemus.

Hec sunt que de pronomibus dicenda videbantur. Longitudini parcatur, oro, sed ea cum utilitate comparetur, et materie latitudo non satis ab aliis extricata pennam tunc forsitam videbor indubie excusatus, presertim cum

dues parts, amonjoiades per dues cartes adreçades una, als escrivans reials amb data primer de setembre de 1475, i una altra datada el 15 de gener del 1477. Aquesta obre el voluminós llibre i recomana als mestres de gramàtica que el facin assequible als seus deixebles. (!)²⁵ És una mena de pròleg, exordi en diu ell, seguit d'un vocabulari per ordre alfabètic, molt difícil de llegir per mor de l'espesseïment de coses que s'hi tracten o esmenten, perquè pretén d'ésser una guia de tot el llibre. En acabar-se l'índex, al foli 54, després de la carta als oficials reials, comença el *Tractat dels pronoms* pròpiament dit, que hom divideix en cinc llibres.

El llibre primer (fols. 54-58v.º) va especialment dedicat a la definició dels pronoms; als sis accidents pronominals: «espècie, gènere, nombre, figura, persona, cas»; als pronoms compostos; a les modificacions de formes; als afegitons sil·làbics (-met, -te, etc.).

Parla el llibre segon (fols. 68v.º-145v.º) de les declinacions pronominals; de les conjuncions subjuntives, disjuntives, copulatives; de la conjugació; de les declinacions en general.

Al llibre tercer descriu (fols. 145v.º-354v.º) les «qualitats» dels pronoms, les principals de les quals són dues: la *demonstració*, és a dir, la presentació davant dels ulls o de l'intel·lecte d'una cosa o entitat, i la *relació*, que és tant com la recordació del concepte abans proferit. Després d'escriure 425 planes, reclama l'atenció del lector, ja que enlloc no trobarà sobre les qualitats dels pronoms doctrina tan variada, copiosa, clara i exacta com al llibre que té (suposadament) a les mans.

Exposa en el llibre quart (fols. 355-477) la doctrina gra-

mihī scribenti tot occurrere soleant ut sepenumero de libello proposito magnus liber ordinetur. Illud autem unum forsitan pro attentione faciēda proferri potest, quod hi multa nova et inaudita utiliaque, sed fere omnia magnis auctoribus confirmata poterunt inveniri. Quare, lector, lete et accurate legat, nam inde multas utilitates delectationesque capesset.» (Fols. 190-190v.)

25. Et quod ego in etate iam provecta tot tantarumque rerum puerilium memoriam adhuc tenerim, presertim cum in causis orandis et re familiari administrationibusque gerendis occupatissimus fuerim. Quapropter vos oro magnopere, humanissimi viri, ut presens opus gratum et acceptum habeatis et commune vestris discipulis faciatis. Sic ei inde proveniet aliis aliquis fructus, et mihi summa iocunditas. Si qua possum precipite (statu), cum ad morem gerendum sim promptissimus. — Ex Barcinona, Idibus ianuariis, anno M.cccc.lxx.septimo. — Valet. (Fol. 2v.)

matal referent a *quis* i *qui*, d'ús molt freqüent, i no tan sols en llurs formes simples, sinó en les compostes tan nombroses. També s'ocupa de formes i variacions dels pronominals *unus, ullus, solus, alter, uter, nullus, totus i alius*.

Finalment dedica el llibre cinquè (del foli 477 al 790 final, unes 625 planes), a desenvolupar la teoria de la construcció pronominal. Després dels 120 capítols o 412 regles que s'hi exposen, a l'autor li dol d'haver-ne parlat poc — encara que alguns diran que massa —; però entén que dedicar-hi tota l'atenció que la matèria requereix, resultaria un volum de grandària intolerable. Promet de resumir les qüestions per ordre alfabètic. Ja hem alludit al compliment d'aquest propòsit. Quant a la seva difusió, l'autor ja confessa dins la carta introductòria que, qualsevulla que fos la matèria, sempre que es proposava de fer un opuscle li sortia un extens volum.

L'afany d'explicar-ho tot, el porta, naturalment, a barrejar qüestions. En tractar de pronoms compostos afegeix punts d'èstricta morfologia. Compara no rarament fenòmens gramaticals dels pronoms amb els paral·lels dels substantius: declinació, variacions. Interposa sintaxi i morfologia, per exemple, en la preferència d'una persona sobre d'altres diferents. De pas, parla de qüestions prosòdiques, com l'allargament de vocals, i també d'estilístiques. Preceptua que, segons escaigui cal preferir la pràctica usual a les regles. No vol deixar que romanguin sense explicació moltes coses útils desconegudes, per bé que necessàries constantment.

Quant al lloc de redacció del treball, no hi cap de dubtar que fou Barcelona, residència habitual dels Ferrer així com dels professors de gramàtica i dels oficials de cort, contrin-cants, èmuls o amics. A Barcelona signa les cartes tantes vegades retretes i no hi ha altra referència a lloc d'habitació fora dels exemples.

Ja hem exposat la data en què fou compost el llibre. Res-pecte al temps que trigà a compondre'l, l'autor assegura que fou de quinze mesos, que és exactament l'espai de temps que intercedeix entre les datacions de les dues repetides lletres: setembre de 1475 i gener de 1477. Amb tot, nosaltres volem creure que es refereix solament a la segona part del llibre. La composició posterior li hauria dat ocasió de referir-se a nous

autors o impugnadors. Cita, però, la gramàtica del Perotti que, si la conegué impresa, devia ésser l'edició de Barcelona, que portava la data de 1475 com la lletra del Ferrer, coincidència que es fa notar més, perquè l'edició de Tortosa porta la data de l'altra lletra, 1477. J. R. Ferrer intervenia, per tant, entre els components dels cercles gramaticals.

Quina finalitat guiava el nostre autor, queda clarament expressada en els dos exordis ja repetits: l'adoctrinament d'uns personatges als quals per força els calia de posseir un llatí correcte, per tal com l'exercici de llur professió o llur actuació en la docència els compellia a donar-ne mostra. També afluïdeix als juristes, als quals no era reclamada la correcció ni a les universitats. Ferrer ho sabia perfectament, jurista com era, i purità, per vocació. Recomana, i no se'n cansa, que siguin presos per norma els summes oradors i escriptors de l'antiguitat, l'exemple dels quals ell ostenta en tot moment.²⁶

Ferrer autoritzarà bàsicament el seu llibre amb el crèdit de tres models verament exemplars pertanyents a tres èpoques. Ciceró, el gran mestre i preceptor en l'art de parlar, autor de tantes obres que totes fan autoritat obligatòria; Priscià, preclar i esplendidíssim adoctrinador, tant directament com per mitjà dels comentaristes, admès arreu com la màxima autoritat gramatical, i darrerament el doctíssim Llorenç Valla, peritíssim de la bona llatinitat. Ferrer el cita freqüentment, extensament, exactament, com és habitual en ell i hem pogut comprovar. Sovint s'ajunta ell mateix en les cites del Valla: «Laurentius et ego». Aquest «ego» representa l'*Elegantiarum Breviarium*, altrament desconegut, que sembla coincidir molts cops amb la divisió en capítols de les *Elegantiae* del Valla: «Hec quoque refero in meo Elegantiarum Breviario, eodem libro et capitulo». Al marge nota Jo. Rdus. Ferrarius, com si es tractés d'una persona diferent (fol. 91v.). Tot i així si al seu *Breviari* afegeix o modifica algun concepte, ho adverteix: «Vallensis, de Elegantiis libr. III.º cap. XVIII plene precipit, quem ego

26. Aquests retrets i aquests propòsits de correcció també eren formulats dins els ambients cortisans i universitaris de Castella pels humanistes Pere Màrtir d'Angleria y Lucio Marineo Siculo. Veg. Ll. RIBER, *El humanista Pedro Màrtir de Angleria*. Barcelona, 1964.

in meo Elegantiarum Breviario sequor, eodem libro, ubi tandem adjicio...» (fol. 96v.).

Dels autors i obres gramaticals citats escollim: Citat molt freqüentment commentator o expositor (antic i modern) Prisciani, talment era designat per antonomàsia Pere Helie; *Catholicon*; *Comprehensorium*; Derivator (així era designat Hugució o el seu llibre); *Doctrinale* i *Doctrinalis commentatores*; ²⁷ *Donatus grammaticus in suis regulis*, poc citat: Egidius, diferents obres; *Glosa*; *Grecismus*; Papias; Nic. Perottus, *Grammatica*; Joannes Tortellus; Pontanus, citat juntament amb Franciscus de Ramponibus i Bartholomeus Salicet, desconeguts. Collectivament cita també «alii, auctores, etc.».

Entre els autors clàssics, a més de Ciceró i Virgili, de les obres dels quals es pot dir que les espigola totes, esmenta Aristòtil, Aulus Gellius, J. Cèsar, M. Catò, Catullus, Caecilius, Q. Curtius, Ennius, L. Florus, Horatius, Justinus, Juvenalis, Lucanus, Lucretius, M. V. Martialis, Nonius Marcellus, Ovidius, Pacuvius, Plato, Plautus, Plinius (el vell), Plinius junior, Pomponius, Quintilianus, Sallustius, Seneca, Servius, Stadius, Suetonius, Terentius, P. Trogus, M. T. Varro. Així mateix esmenta la *Biblia*, alguns llibres en particular; Boeci, *De consolatione*; Sant Jeroni, etc.

Notable és també la llista dels juristes que, per la seva professió, J. R. Ferrer era natural que conegués: Accursius, Africanus (?), Alfarinus, Alfenus, Alfonsina (?), Caius iureconsultus, Calistratus, Marcus Celius, Celsus (?), Julianus, Florentinus, Papinianus, Paulus, Festus Pompeius, Pomponius, Scevola, Servius, Ulpianus.

De la gran majoria dels autors citats en tots tres grups, surten especificades les obres d'on són extrets els exactes fragments o els paràgrafs, sempre correctes o corregits. L'autor en la redacció dóna mostres de meticulositat que no evita radicalment totes les equivocacions, d'ordre secundari, comprensibles en obra tan extensa.²⁸ La correcció ortogràfica així com el mirament estilístic són ben perceptibles. Cal no imputar-li com a mancaments certes particularitats, fruit de l'època, sobretot

27. «Hoc ex Doctrinalis glossatoribus excerptum». (Fol. 74.)

28. Per exemple en les enumeracions i paginacions, que són múltiples.

en ambient jurídic, com és ara la reducció o simplificació de diftongs a la vocal e. No s'està d'intercalar alguna etimologia. Tot sovint recorda al lector que exposa l'opinió pròpia, i usa la primera persona com a subjecte del verb.

Si estudiem globalment la formidable obra de J. R. Ferrer, veurem que en ella no es declara l'ambient tradicional, com en la de Mates, ni un esclat limitat en lloc i temps, com en la Gaia Ciència, sinó l'abrivada d'una renovació espiritual, humana, un intent de retorn a la perfecció que hom havia assolit en una època admesa com a modèlica. Està saturada de la tendència renaixentista o humanística, quasi com la d'aquells homes que estimaven com una lloança que els titllessin de micos de Ciceró, un exponent dels quals i dels més valuosos fou Llorenç Valla. Per això exposa amplament la doctrina literària clàssica, per això esmenta les reunions amb barons doctes i escomet violentament els detractors,²⁹ per això fa precedir l'obra d'unes dedicacions, tal com ensenyaven els humanistes italians, per això no el podem acusar de conducta pecaminosa, com hauríem pogut fer si hagués admès el bilingüisme. El vulgar, la llengua nova, ni solament és esmentada, és ignorada de cap a cap, desgrat dels vocabularis amb correspondències catalanes, assequibles en aquelles anyades, a desgrat del *Comprehensorium* que ell utilitza, i de les gramàtiques que hom estudia i es difonen. Els *Rudimenta grammatices*, de Perotto que Ferrer retreu, en l'edició de Tortosa que és la que coneixem, presenten unes llistes de verbs amb la traducció italiana. Com que és emprat en anteriors gramàtiques catalanes, el procediment no ens sorprèn, la sorpresa ens afecta quan comprovem que algunes de tals llistes semblen traduïdes al català en la impressió feta per Joan Luschner a Barcelona l'any 1503 dels *Principia artis grammatices ad proverbiandum perutilia*, obreta de 48 pàgines composta per Magister Mates.³⁰

És evident que aquest llibret té ben poc o res a veure amb la gramàtica que abans hem estudiat, atribuïda aparentment

29. Nebrija també, a la humanística moda, malparla i agradeix verbalment els que ell estima i enumera com a enemics.

30. L'únic exemplar conegut d'aquest interessant llibret figura a la Biblioteca Central.

al mateix autor. ¿O hem de pensar que Magister Mates, més que un cognom significa la personificació d'una disciplina? ¿O que els seus papers vagaven dispersos? Aquests *Principia artis grammatices* sembla que donin al fet gramatical primordial importància, mentre que al *Libellus pro efficiendis orationibus ut grammaticae artis leges* expostulant, sembla que sigui relegat a segon lloc.

Hem esmentat aquesta edició del 1503 perquè és testimoni de la continuïtat d'una tradició que havia de costar molt de temps i les més intenses pressions governamentals abans que el repatani Antonio de Nebrija o els seus sequaços aconseguissin imposar els mètodes que patrocinaven, a tota la nació. El procés o corrent informatiu de l'erudició gramatical que estudiem fa comprendre que a Catalunya no podia passar ignorat a la fi del segle el fenomen Nebrija. Prescindim ara d'escatir la realitat i els mitjans emprats en la difusió dels seus llibres didàctics. La primera edició barcelonina és de l'any 1947 i fou capdavantera de nombrosíssimes edicions ja des de començaments del s. XVI.³¹ Dintre el segle XV i més enllà per delit de supervivència, per reacció biològica, com si lluitessin per la vida, els gramàtics de qui el Nebrisense malparla i ufanosament vol abatre, treuen el cap a intervals, i es reviscolen.³²

A Barcelona particularment es reviscolen, perquè l'activitat intel·lectual està embaumada per una sentor vital que, sense interrupció, segles enllà, nodrirà les biblioteques dels esperits curiosos amb volums gramaticals de totes les tendències.

31. Són molt freqüents les edicions catalanes de llibres nebrisencs fetes des de començaments del 1500 fins ben entrat el 1800. MADURELL-RUBIÓ, *Documentos*, pàg. 254 publiquem el contracte entre l'impressor Rosembach i el llibreter Nicolau Mazáu, de Barcelona, segons el qual el primer es compromet a imprimir 500 exemplars de la Gramàtica de Nebrija. És la primera edició a Catalunya.

32. A finals de segle són editats a Barcelona, entre altres, el *Donat* i el *Doctrinal*.

CONCLUSIÓ

L'ambient gramatical, destacadament visible, enmig de l'esplendor cultural barceloní del segle xv, ofereix uns caires dignes de consideració i admiració. Allò que en altres ciutats i països era atribuïble a la fertilitzadora influència de la Universitat, a la Ciutat comtal, que no la tenia, era conseqüència de la vitalitat i capacitat d'absorció dels ciutadans, que havien de cercar l'ensenyament superior enllà de les fronteres comarcals i nacionals. A manca de la protecció de l'Estat, que treia el caràcter d'oficial a la docència, la generositat dels particulars, vivificadora de l'escola de la Seu i de moltes escoles particulars, subvenia també no escassament quan un alumne demostrava facultats i bona disposició per a obtenir les graduacions de les universitats més anomenades terres enllà. Tampoc no trobem en aquesta eventualitat cap discriminació, cap preferència d'un estament sobre un altre. Ciutadans que no pertanyien al braç eclesiàstic ni tenien formació universitària, però tan ufanosos d'ésser ciutadans de Barcelona com aquell «civis Romanus» històric d'ésser de la capital del món, tots deixaven en llurs testaments, barrejats o no amb joies, mercaderies i altres signes de riquesa, un nombre variable de llibres. I si, conseqüència d'aquest estat de coses, hom pot comprovar l'augment del nombre d'escriptors, la multiplicació de nodrides biblioteques i avinenteses per l'estil, entén que semblant conjunt forma la penyora d'un ennobliment de l'esperit col·lectiu. Aquest esperit, si no és en la cultura, enlloc no troba font de nutrició i causa d'ennobliment.

DISCURS DE CONTESTA
PER L'ACADÈMIC
DR. JOSEP VIVES I GATELL

La invitació del president d'aquesta Reial Acadèmia de Bones Lletres, Sr. Martí de Riquer, que m'encarregués de la resposta reglamentària al discurs d'ingrés del Sr. Casas Homs era per a mi un manament que no podia deixar d'obeir, tant més quan es tractava de correspondre a un bon amic i coterrani meu.

El Sr. Casas Homs nasqué als darrers anys del segle passat a la ciutat de Valls, capital de l'Alt Camp tarragoní, on es troba el meu poble natal de Vilabella. D'aquesta soleiada contrada mediterrània, carregada de monuments romans, la imperial Tarraco, li vindria ja d'infant el gust i l'amor per la cultura clàssica que hauria de conrear profundament, ja que, d'altra banda, era aquest conreu la indispensable i millor preparació per a endinsar-se en l'estudi de la cultura nostrada, el més gran dels seus ideals, com direm.

No hi ha dubte que el més sòlid fonament per a la investigació en el camp de la cultura literària catalana és el perfecte coneixement de la literatura i llengua llatina, mare de totes les llengües romàniques.

Malauradament avui hem de contemplar una esbojarrada campanya contra l'ensenyament i conreu de la llengua llatina a l'escola i a l'Església, dient que les llengües clàssiques no serveixen per a res en el món modern. Ja en el segle xv, en plena eufòria del Renaixement, se sentiren veus que deien el mateix. Contra elles objectava un dels més conspicus humanistes, Llorenç Valla, que el refús de la llengua llatina i el seu extermini significà un retorn a la barbàrie, com s'és verificat a l'Àsia i a l'Àfrica, perquè comportà el rebuig de totes les bones arts: «quia lingua latina cum imperio eiecta est, ideo omnes bonae

artes pariter eiectae sunt ut pristina barbaries rediit et pro nihilo habetur».

No era aquest sentiment d'indiferència o aversió a les llengües clàssiques el del món universitari i eclesial ara fa cinquanta anys. Per això el nostre acadèmic electe volgué i pogué dedicar llargs anys d'estudi a la llengua llatina i a la filologia romànica en els cursos del batxillerat, en els universitaris de Filosofia y Lletres a la Universitat de Barcelona i en els del doctorat a Madrid amb mestres insignes, com el Dr. Rubió i Lluch i Menéndez Pidal, i també a la Universitat de Bonn amb els professors Spitzer i Meyer-Lübke. Particularment amb aquest darrer, al qui àdhuc pogué ajudar en les seves recerques de la documentació hispànica. Per fi una trentena d'anys en la docència de la llengua llatina als Instituts de Segona Ensenyança a Sevilla i a Barcelona li facilità sempre més i més el profund coneixement d'aquesta llengua i de la seva literatura, ja clàssica ja medieval.

Aquesta preparació, era natural, li obrí les portes de les més grans Institucions i empreses de la que en podríem dir segona Renaixença catalana, iniciada a Barcelona amb la fundació de l'Institut d'Estudis Catalans (1907). Precisament els primers estudis de caràcter científic del Dr. Casas Homs foren premis d'aquest Institut: *Vocabulari de l'art militar, cetreria i cavalleria* (any 1924) i *Vocabulari de les arts sumptuàries* (1925). Val a dir que llavors, ja des de 1920, havia ingressat a la Secció filològica de l'Institut dirigida pel mestre Pompeu Fabra, qui després l'anomenà ajudant de la càtedra de català que obtingué la Universitat de Barcelona.

Una segona institució, que complementava les tasques de l'Institut en una especialitat, fou l'Obra del Cançoner popular de Catalunya, de la Fundació Concepció Rabell i Civil. Al Dr. Casas Homs, li fou encomanada la transcripció i poliment dels textos literaris recollits pels musicòlegs.

Amb molt més motiu havia d'aportar la seva col·laboració a la Fundació Bernat Metge en les traduccions dels clàssics llatins. Així s'associà amb el Dr. Bassols en la preparació dels dos volums de les *Històries de Tàcit* en 1949 i redactava sol els altres dos de la *Institució cratòria de Quintilià* (1965).

També intervingué en altra noble empresa, la de cooperar

en la benemèrita obra del Sr. Montoliu, enyorat company d'Acadèmia, en dur a bon terme l'edició del *Diccionari Aguiló*, per al qual tants anys arplegà materials l'insigne bibliotecari de la *Universitària de Barcelona*.

Després de l'any 1939, com tots sabem, assumia a Catalunya bona part de les activitats culturals científiques històrico-literàries el Consejo Superior de Investigaciones científicas, a les quals foren convidats a col·laborar molts dels membres de les abans esmentades Institucions, i ben aviat el nostre Dr. Casas Homs, que uns vint-i-cinc anys ha estat vice-secretari i secretari de la Delegació de Barcelona, a més d'encarregat de Publicacions, al mateix temps que col·laborador pràctic de les seccions de Filologia llatina, dirigida pel Dr. Bassols; de Literatura catalana a càrrec del Dr. Rubió Balaguer i, darrerament, de l'Instituto de Estudios medievales, presidit pel Dr. Sáez.

També, per fi, fou ja de molt temps col·laborador d'una altra de les Institucions cabdals de la cultura catalana, la nostra Acadèmia de Bones Lletres. En 1928° publicava un article *Cervantes y sus elogios a Barcelona* en el nostre Butlletí acadèmic i altres articles en els de 1947, 1950 i 1957 amb els títols: *Persistència de la pastorella en la poesia popular catalana*; *Sobre la Gramàtica de Mates*, i *El mestratge de Marian Aguiló*; per això fou nomenat membre corresponent a Sevilla quan residia en aquella ciutat andalusa, on per cert pogué preparar una de les seves obres més vistents, en la qual fa la història de la comèdia llatina renaixentista, i presenta en edició crítica una d'aquestes comèdies *Poliódorus*, desconeguda, com també el seu autor J. de Vallata. Estava amagada en la famosa Biblioteca Colombina.

Encara caldria recordar com a complement secundari de la seva preparació literària l'actuació de periodista encarregat de la secció d'educació del periòdic *La Veu de Catalunya*, i la seva poc coneguda i particular de poeta.

Seria impròpi en aquest acte voler especificar àdhuc breument tota la producció històrico-literària de caràcter científic realitzada pel Dr. Casas Homs al llarg dels cinquanta anys. Se'n fa una selecció en l'apèndix bibliogràfic estampat al final del fullet imprès. Hom hi podrà veure la variada i valuosa col·

laboració en revistes nacionals i estrangeres, en els Congressos de Filologia romànica, Estudis clàssics, Història de la Corona d'Aragó, litúrgic de Montserrat entre altres, com també la no menys nombrosa en les miscel·lànies o volums d'homenatge a personalitats insignes: al P. Ubach en 1954, al Dr. Grieria i a mossèn Serra Buixó en 1955, a Pompeu Fabra, a Sánchez Real de Tarragona, a Rubió Balaguer, al Dr. Fontseré en 1961, al cardenal Albareda en 1964, a Duran i Sanpere en 1967.

Se'm permetrà d'entretenir-me més concretament en la indicació d'una sèrie de treballs, articles i llibres, referents a un tema poc conreat a Catalunya i que per això constitueixen a casa nostra el Dr. Casas Homs en el primer especialista en la matèria: els estudis lexicogràfics i gramaticals de textos llatins, hispànics o mixtos.

Ja hem dit en començar que els primers treballs científics del nostre amic foren dos vocabularis, el d'art militar, cetreria i cavalleria, i el de les arts sumptuàries, ambdós premiats per l'Institut d'Estudis Catalans. Estudis similars poden considerar-se els següents: *Un glosario latino inédito*, en la revista «Scriñium» (1954), *Glossari llatí-català medieval* (1955), *Interpretación filológica de los Synonyma de san Isidoro* (1956), *Una gramàtica d'Usuard* (1964). De major envergadura els llibres *La Gaya ciencia de Pedro Guillén de Segovia*, dos volums de la col·lecció «Clásicos hispánicos»; *Obres en prosa de Joan de Castellnou* i la més important de totes *Torcimany. Tractat retòric gramatical i Diccionari de rims*, que per la seva presència prologà el Dr. Rubió Balaguer.

Afegim-hi el ja enllestit per a la impremta *Glossarium barcinonense*, estudi, transcripció i anotació d'un llarg glossari llatí contingut en el manuscrit 140 de la Catedral de Barcelona.

Del mètode i valor de gran part d'aquestes publicacions ens n'ha donat un bon tast, una suggestiva síntesi, el discurs que acabem d'escollar sobre *l'Ambient gramatical a Barcelona durant el segle XV*, que per això em puc estalviar de comentar com seria de regla, ja que hi podem endevinar l'historial elegantment estructurat i molt alligador de les interessants re-

cèrques que jo he volgut rememorar en la meva modesta intervenció en aquesta solemnitat acadèmica.

Crec que sempre ha estat i serà un goig per a la nostra Acadèmia que estigui representades en els seus membres numeraris el major nombre possible d'especialitats científiques històrico-literàries i per això semblà molt adient per no dir necessària la presència d'un investigador que encarna una de tals especialitats, segons he intentat de posar en evidència en el meu breu parlament.

Benvingut, doncs, a la nostra Corporació l'acadèmic electe Dr. Casas Homs, tot esperant que ens serà ben profitosa la tasca inexhaurible del tan pulcre humanista, pacient escorcollador d'arxius i biblioteques, apassionat aimador de les bones lletres.

JOSEP VIVES.

BIBLIOGRAFIA SELECTA

- Vocabulari de l'art militar, cetreria y cavalleria*. Premi de l'I. d'E. Catalans. 1924.
- Vocabulari de les arts sumptuàries*. Premi de l'Institut d'Estudis Catalans. 1925.
- Cervantes y sus elogios a Barcelona*. Trabajo laureado en el concurso cervántico de la Academia. Boletín de la R. A. de B. Letras, 1927. Tirada aparte de 1928.
- Una biblioteca de traductores*. Documentos para la historia de la cultura hispalense. Sevilla. Separata de «Estudios hispalenses». Universidad. 1943.
- Refranero latino-castellano*. Publicado en «Anales de la Universidad de Sevilla». 1945.
- Persistència de la pastorella en la poesia popular catalana*. Boletín de la Academia. XX-1947.
- Un catecismo hispano-latino medieval*. Extracte de «Hispania Sacra». 1948.
- El «Thesaurus pauperum» de Juan de Pastrana*. Un manuscrito catalán. «Analecta Sacra Tarraconensia». v. XXII-1951.
- Sobre la «Gramàtica de Mates»*. Estudi intern de l'incunable. B. de l'Acadèmia. XXIII-2.º-1950.
- Un Glosario latino inédito*. Códice 140 de la Catedral. «Serinium». VII-1952.
- Contribución al estudio de la devoción eucarística en Cataluña hasta el s. XV*. Congreso Eucarístico Internacional. 1952.
- «Tratado de los Pronombres» de Juan Ramón Ferrer*, humanista barcelonés del s. XV. «Serinium». 1953.
- Historia de la comedia latina renacentista*. Edición y estudio de «Poliodorus», comedia inédita. Consejo S. de Investigaciones Científicas. Pamplona. 1953.
- Cabanyes, heraldo de Villanueva*. Extracte del Boletín de la Biblioteca Museo Balaguer, I, 139. Vilanova i la Geltrú. 1953.

- Vocabulari trilingüe* (grec, hebreu i llatí) del s. XI. Extret de «Miscel·lània bíblica» dedicada al P. B. Ubach. Montserrat. 1954.
- Luis de Averçó, tratadista de la lengua antigua*. VII Congreso Int. de lingüística románica. Barcelona. 1953. (1955).
- Juan Luis Vives y sus comentarios a la «Ciudad de Dios» de S. Agustín*. Revista «Ciudad de Dios». El Escorial. 1954.
- Quinto Horacio Flaco, cantor del vino*. Estudio premiado en el Concurso de Tarragona. 1954.
- La palabra «plebano»*. Instituto de E. Tarraconenses «Ramón Berenguer IV». Tarragona. 1953.
- Glossari llatí-català medieval*. Miscel·lània filològica dedicada a Mons. A. Griera. Barcelona. 1955.
- Las gracias de la Misa*. Creencias populares del s. XV. «Collectànea E. Serra Buixó». A. S. T. XXVIII-1955.
- «Torcimany», per Lluís d'Averçó, s. XIV-XV*. Tractat retòric-gramatical i Diccionari de rims. 2 volums de 450 pàgs. C.S.I.C. Barcelona. 1956.
- Barcino*. Història per l'humanista J. Pau. Estudi i traducció. Fundació Blasi. Barcelona. 1957.
- Una Corona quasi centenària a la Verge de Montserrat*. Corona literària oferta a la V. de Montserrat. 1957.
- La devoción a Santa Eulalia en los documentos medievales*. Jornadas de estudio y glorificación de los Santos de Barcelona. 1958.
- Interpretación filológica de los «Synonyma» de S. Isidoro*. Primer Congreso español de Estudios clásicos (1956). Soc. española de E. Clásicos. Madrid. 1958.
- Dos antiguos tratados catequísticos*. «Spanische Forschungen der Görresgesellschaft». Band 16. Münster W. 1960.
- Meteorología Horaciana*. Extret de la «Miscel·lània Fontserè». Barcelona. 1961.
- La Gaya Ciencia de Pedro Guillén de Segovia*. Col. Clásicos Hispánicos. 2 vols. C.S.I.C. Madrid-Barcelona. 1962.
- Qüestió de límits entre l'Abat de Santes Creus i el Senyor de Foix*. «Butlletí de l'Arxiu b. de S. Creus». 1963.
- Una Gramàtica inèdita d'Usuard (s. IX)*. Miscel·lània A. M. Albareda. Analecta Montserratensia. 1964.
- Un caballero alemán llevando mercancías en España el año 1390*. Spanische Forschungen. Münster. 1963.
- El Consejo Superior de Investigaciones Científicas en Barcelona*. «Miscel·lànea Barcinonensia». 1965.
- Elecció d'Abadessa a Valldonzella l'any 1472*. I Colloqui d'Història del Monaquisme català. Santes Creus. 1966.
- El color en la toponímia de Montblanc*. Estudi etimològic. 8.ª Assemblea d'Estudiosos. Montblanc. 1966.
- Un molí amb història*. «Miscel·lània Sánchez Real». Boletín Arqueológico, año LXVI. Tarragona. 1966.

- Les Llaors de Barcelona i P. J. Comes.* Estudios dedicados a Durán y Sanpere. Cuadernos de Arqueología e Historia de la ciudad, n.º X. 1967.
- Reflex de la vida litúrgica en la literatura profana del segle XV.* Extret de II Congrés litúrgic de Montserrat, vol. 2n. 1967.
- Biblioteca d'un Catedràtic de llengües clàssiques del s. XVI.* Congrés d'H.^a de la Corona d'A. València.
- Eu mestratge de Marian Aguiló.* Butlletí de la R. Acadèmia de B. Lletres. XXXII-1967-1968.
- Aribau a través de su biblioteca.* «Documentos y Estudios». Instituto municipal de Historia. 1968.
- El predecessor de Pompeu Fabra.* Miscel·lània Pompeu Fabra. Institut d'Estudis Catalans. 1971.
- El castell de Castellar, l'any 1388.* Publicacions de l'Acadèmia Bosch i Cardellach. Sabadell. 1969.
- Una biblioteca de llibres catalans a mitjan segle XIX.* Per a la «Miscel·lània J. Rubió».
- Joan de Castellnou, s. XIV. Obres en prosa.* Fundació Salvador Vives Casajuana. Barcelona. 1969.
- L'heretatge d'un mercader barceloní a les darreries del s. XIV.* «Cuadernos de Historia económica de Cataluña». 1970.
- Glossarium Barcinonense.* Estudi, transcripció i anotació d'aquest important còdex 140 de la Catedral de Barcelona. 1970.
- La docència als monestirs catalans.* Col·loqui d'Hist.^a del monaquisme. S. Joan de les Abadesses. 1970.
- La confraria dels ferrers de Balaguer.* Reunió d'Estudiosos a Balaguer. 1970.